

СВІТОГЛЯД –

ФІЛОСОФІЯ –

РЕЛІГІЯ:

Збірник наукових праць

Ερηής ο Τρισμέγιστος

Випуск 15

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

С24

Засновник: Сумський державний університет.
Реєстраційне свідоцтво КВ № 22560-12460ПР від 01.03.2017 (код за ЄДРПОУ 05408289).
Затверджено наказом МОН України від 21.11.2013 № 1609 як фахове видання.
Рекомендовано до друку Редакційною колегією Збірника наукових праць “Світогляд – Філософія – Релігія”, протокол № 5 від 24 січня 2020.

Редакційна колегія:

- І. П. Мозговий** – д-р філос. наук, проф. (головний редактор) (Україна);
А. О. Васюріна – канд. філос. наук, доц. (відповідальний секретар) (Україна);
А. М. Єрмоленко – д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАН (Україна);
А. М. Колодний – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Є. О. Лебідь – д-р філос. наук, доц. (Україна);
О. Н. Саган – д-р філос. наук, проф. (Україна);
Л. О. Филипович – д-р філос. наук, проф. (Україна);
О. Ю. Щербина-Яковлева – д-р філос. наук, проф. (Україна);
П. Л. Яроцький – д-р філос. наук, проф. (Україна);
С. І. Побожій – канд. мистецтвознавства, доц. (Україна).
Greg Dawes – проф., кафедра філософії, University of Otago (Нова Зеландія);
Vladimir Drečalovsc – проф., кафедра філософії, University of Montenegro (Чорногорія);
Tomas Kačerauskas – проф., завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук, Vilnius Gediminas Technical University, (Литва);
Romuald Kolodzie – д-р мистецтвознавства, проф. (Польща);
Stefan Konstańcczak – д-р хабілітат, проф. (Польща);
Gonzalo Munevar – проф., Lawrence Technological University (США);
Vesa Oittinen – проф., University of Helsinki (Фінляндія);
Seungbae Park – проф., Ulsan National Institute of Science and Technology (Республіка Корея);
Tom Rocmore – заслужений проф. Dequesne University (СШ), заслужений проф. кафедри гуманітарних наук, Peking University (Китай);
Renata Ziemińska – проф., Institute of Philosophy, University of Szczecin (Польща)

До 15-го випуску збірника (як 14-й випуск зараховується “випуск 13 ч. 2”) увійшли праці науковців, присвячені актуальним проблемам у галузі філософії, релігієзнавства, культурології та питанням, пов’язаним із процесом формування цілісного світогляду сучасної людини.

Розрахований на науковців, викладачів філософських дисциплін, аспірантів, студентів, які цікавляться проблемами розвитку гуманітарного знання.

УДК [140.8:21/29](082)

ББК 87:86-4я43

Адреса редакції: Сумський державний університет, 40000, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, тел.: (0542) 68-77-90, e-mail: philosophy@ifsk.sumdu.edu.ua; mozg_akadem@ukr.net

© Сумський державний університет, 2020

ЗМІСТ

Артюх В'ячеслав ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ПРО "УКРАЇНСЬКУ ІДЕЮ" ТА "РУССКИЙ МИР"	5
Бевза Андрій, Козинцева Тетяна ІНВАРІАНТНІСТЬ НОНКОНФОРМІЗМУ У МУЗИЦІ ПОСТМОДЕРНУ	14
Васюріна Алла ДОСКОНАЛІСТЬ В РИТОРИЦІ	23
Гавриленко Вікторія УЯВЛЕННЯ ПРО ДОЛЮ У СВИТОГЛЯДІ УКРАЇНЦІВ XVII–XVIII СТОЛІТЬ	32
Жулінський Микола СУЧАСНЕ МИСТЕЦТВО: ЙОГО РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ В СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ	43
Зав'ялова Ольга, Стахевич Олександр СВИТОГЛЯДНІ РЕТРОСПЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИКОЗНАВСТВА: ДО ПАМ'ЯТНИХ ДАТ 2019	52
Капран Оксана ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ КОЛЬОРКУ І ДИЗАЙН ОДЯГУ	60
Книш Інна ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ У ПРОСТОРИ	67
Кохан Наталя, Садовський Олександр ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТВОРУ ЛЕНД-АРТУ В ІНТЕР'ЄРІ ТА ЛАНДШАФТНОМУ ДИЗАЙНІ	76
Лебідь Євген RES INTER VITAM ET MORTEM У КОНТЕКСТІ МІФУ, РИТУАЛУ Й ПОВСЯКДЕННОСТІ (НАЧЕРК ДО ОНТОЛОГІЇ РЕЧОВНОСТІ)	84
Мазуренко Володимир, Логвиненко Юлія ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА ГОСПОДАРЮВАННЯ ЗА МИКОЛОЮ РУДЕНКОМ	100
Макогон Анатолій ЕСХАТОЛОГІЯ РАННЬОЇ СТОЇ	108
Мозговий Іван БУТТЯ БОГА В ПЛАТОНІЗМІ Й ХРИСТІЯНСТВІ	116
Николаєнко Сергей ОСОБЕННОСТИ КОГНИТИВНОЙ МОДЕЛИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО СТРЕССА	127
Побожій Сергій КАЧАНІВСЬКІ СТУДІЇ ТА ЇХ МІСЦЕ У ТВОРЧОСТІ ІЛЛІ РЕПІНА	137
Рассудіна Катерина КОЛИ ВМИРАЄ ОСОБА? У ПОШУКАХ КРИТЕРІЇВ СМЕРТІ	146

В'ячеслав АРТЮХ

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ ПРО «УКРАЇНСЬКУ ІДЕЮ» ТА «РУССКИЙ МИР»

В статті розкривається розуміння Пантелеймоном Кулішем змісту понять «українська ідея», «русский мир» та «двуединая Русь». Доводиться, що «українська ідея» мислиться Кулішем поки що в складі «русского мира».

Ключові слова: Пантелеймон Куліш, українська ідея, русский мир.

Постановка проблеми. У зв'язку зі святкуванням 200-річного ювілею Пантелеймона Куліша (1819–1897) на рівні масової патріотичної свідомості знову виразно проявила себе тенденція до модернізації поглядів письменника. Її суть полягає в тому, що його творча спадщина, будучи прочитаною крізь призму сучасних (політичних, «самостійницьких») контекстів, приводить до конструювання смислів, невластивих поглядам самого письменника. Деякі науковці навіть заговорили, що він розумів український народ як політичний феномен і, що нібито його думка рухалася в напрямку побудови української нації-держави.

Аналіз останніх публікацій. Серед останніх досліджень, в яких спеціально зачіпається тема взаємодії Куліша і російської національної ідеології вкажемо на книгу Є. Нахліка [15], статтю А. Теслі [19] та дисертаційне дослідження Євгена Маковея [14].

Мета статті – спроба ще раз нагадати про Куліша в автентичному йому тогочасному контексті. Намагатимемось відтворити його ми через аналіз смислів двох важливих для Куліша понять – «українська ідея» і «русский мир». Ситуація з цими поняттями добре характеризує той початковий синкретичний етап розвитку української національної самосвідомості, коли вона перебувала ще в складі «общерусскості»; їх розмежування на масовому рівні відбудеться вже у ХХ столітті.

Виклад основного матеріалу. А) «Українська ідея». Саме в публіцистиці П. Куліша вперше виникає поняття «українська ідея». Її зміст ним добре розкрито в статті «Украинофилам», яка була завершена 28 серпня 1862 р., але опублікована лише в 1911 р. в «Записках Українського наукового товариства в Києві» (Кн. 8. С. 69-87)¹. Пізніше, наступними ідеологами українства, «українська ідея» буде розвинута в «українську національну ідею».

У свою чергу, Куліш тут не самостійний, його «українська ідея», як певний соціальний ідеал, була лише калькою з поняття «русская идея», яка вперше в публічному дискурсі зустрічається в російського письменника

© В'ячеслав АРТЮХ

¹ Хоча термін «українська ідея» вживається Кулішем вже у січні 1862 р. в листі до Ганни фон Рентель. Цитату з цього листа подає Юрій Шерех (Шевельов), спираючись, у свою чергу, на Віктора Петрова, який використовує у своїх «Романах Куліша» (1930) невидану переписку останнього. Куліш пише їй про «розповсюдження в суспільстві рятівної для майбутнього української ідеї» [23, с. 55]. Цікаво, що раніше в іншому листі до Параски Глібової від 12 листопада 1860 р., говорячи про публічне читання віршів Т. Шевченком, він, не знаючи поняття «українська ідея», пише лише про «нашу ідею», яка в нього поки що в «сповиточку» [2, с. 274].

Фьодора Достоевського в його «Объявлении о подписке на журнал “Время” на 1861 год» (жовтень 1860 р.). Достоевський і після цього багато писав про «русскую идею», доповнюючи це словосполучення новими смислами. Але у 1860 р. він виходить з того, що реформи Петра I привели «к нравственному распаденію народа с высшим сословіем», а тому, коли вирішується селянське питання під час нових реформ Олександра II, то метою їх повинно стати «слитие образованности и ее представителей с началом народным и приобщение всего русского народа ко всем элементам нашей текущей жизни» [1, с. 5]. І умовою цього примирення й нового об'єднання освічених кіл і простого народу має бути розповсюдження грамотності. А результатом повинно стати створення нової «форми» російської національності, взятої «из почвы нашей, ...из народного духа и народных начал» [1, с. 7]. Ця нова «форма», що постане в результаті поєднання простого народу і вищих прошарків на основі принципу «грунту» і буде називатись російською народністю. Власне, у цьому й полягає зміст «русской идеи».

Потрібно також наголосити, що вже при цьому першому вживанні поняття «русская идея» Достоевський підкреслює його загальнолюдський смисл. «Мы предугадываем с благоговением – пише він, – что характер нашей будущей деятельности должен быть в высшей степени общечеловеческий, что русская идея, может быть, будет синтезом всех тех идей, которые с таким упорством, с таким мужеством развивает Европа в отдельных своих национальностях ...» [1, с. 7]. На його думку саме російською народністю в «русской идее» будуть примирені всі світові конфлікти.

Ця ж смислова схема «русской идеи», закладена Достоевським, потім відтворюється й Кулішем при наданні ним значень вже «українській ідеї». Але, зазначимо відразу, смисли універсальності, загальнолюдськості в інтерпретації Кулішем «української ідеї» відсутні.

Творцями й носіями «української ідеї» були для Куліша члени Кирило-Мефодіївського братства та представники сучасного йому громадівського руху. Штовхали їх до творення «української ідеї» ідеали християнської любові до «меншого брата», ближнього свого. В чому ж полягає її зміст за Кулішем? Завдання, які стоять перед цими народолюбцями на виконання «української ідеї» такі: здійснити «законные стремления новой Украины к восстановлению своей народности во всем ее достоинстве» [6, с. 438]. Як бачимо, те, що у Достоевського було як «приобщение всего русского народа ко всем элементам нашей текущей жизни» у Куліша стало «восстановлением народности во всем ее достоинстве». У Куліша, як і у Достоевського, логічно підставовим є уявлення про особливий статус такого соціального колективу як «простий народ», перед яким група освічених людей, як представників панівних класів, має певні обов'язки. Між іншим, оця зв'язка «обов'язку» стає основоположною й при формуванні ідеології народництва. Саме в цей час виникає уявлення про інтелігенцію, як певну соціальну групу та про ціннісні засади її існування. І хоча сам термін «інтелігенція» поки що ні

Достоевським, ні Кулішем не використовується, але смисли, якими наділяється їх розуміння народоловства рухаються саме в межах змісту концепту «інтелігенція».

Народність – це, з одного боку, властивість, предикат при чомусь іншому, наприклад, «принцип народності в літературі», з іншого – це суб'єкт, називання певного етнічно-культурного колективу, наприклад, російська народність. Куліш термін «народність» якраз вживає у другому значенні.

«Простий народ» для нього – нецивілізований, тобто неграмотний і морально недосконалий. Спосіб реалізації своїх ідеалів народоловцями – це вивчення життя простонароддя та відображення його в художній літературі, а також подальша, на цій основі, просвітницька діяльність. У зв'язку з тим, що мова простонароддя – українська, то нею й повинна провадитись освіта. Результатом їх діяльності повинен стати новий якісний стан простонароддя: *його освіченість і моральне достоїнство*. Куліш не підкреслює, як Достоевський, що розрив з народом вищих прошарків відбувся в результаті вестернізаційної політики Петра I, але, знову ж, як і російський письменник, багато разів говорить про «відчуження» панів від народної маси. Це відчуження досягло такого рівня, що аристократія (панство) сприймаються уже як представники іншого народу – *іншо*-племінники. Та ситуація відчуження стала ще й передумовою пониження цивілізаційного рівня простонароддя. Він також твердить, що саме просвітницька діяльність українофілів-народоловців приводить їх до злиття з простонароддям у нову цілісність – українську народність (себто, знову ж, відбувається прихід освіченої верстви до стану своєї автетики). Група народоловців у Куліша займає ніби середню позицію між народом та аристократією.

А ось прихід (чи повернення) до складу української народності аристократії – справа складніша. Тут Куліш не погоджується, що українська ідея – це ідея лише демократична, бо й сам український народ демократичний за своєю природою. Він дорікає народоловцям не так за їх християнську любов, як за те, що вони цю ідею неправильно зреалізують. Наприклад, київські громадівці-хлопомани, соромлячись свого панського походження, замість того, щоб підтягувати простий народ до свого рівня самі спеціально опускаються до його рівня. Звідсіля й їхні перевдягання в народний одяг, і навмисно недолуга псевдонародна говірка, і культивування грубих манер. Та, на думку Куліша, «для того, чтобы распространять в народе грамотность и рассеять мало-помалу ему предрассудки, нет никакой надобности пренебрегать усовершенствованным цивилизацией бытом, делаться чернорабочим поселянином и подражать простонародным нравам и обычаям во всех подробностях» [10, с. 438]. Втім, і сам отой простий народ «не прочь от того, чтобы выбраться из моральной и материальной грязи, в которой держат его нужда и невежество. Он представляет много примеров улучшения своего быта и уподобления его быту более цивилизованного»

общества» [10, с. 438]. Якраз саме такі засоби реалізації «української ідеї» українофілами відлякують, на думку Куліша, від українського народу вищі прошарки суспільства, тому їх представники з недовірою дивляться й на саме українське питання. Але ж ця група багатих і по-європейськи освічених має виконувати свої необхідні функції в процесі українського національного відродження: саме від них (чи, принаймні, від кращої її частини) іде «ініціатива цивілізації», вони повинні надати цьому процесові «истинно общественное значение», «солидарность и спасли бы многих из нас от напрасной гибели в борьбе с нуждой и неблагоприятными гражданскими обстоятельствами» [10, с. 426].

Крім того, лише тоді, коли панська освічена верства стане нерозривною складовою «рідного племені» вона заговорить і українською мовою. Повернення «панів» у структуру українського народу якраз надасть йому необхідну «повноту» і уможливить перехід на якісно вищий рівень всю цю етнічно-культурну спільноту. Пізніше, вже в ХХ ст., коли стане зрозуміло, що в процесі українського націєтворення «повноти» народу, через приєднання до нього панівних економічно і політично класів, досягти не вдалося, то заговорять про «безбуржуазну українську націю» (М. Грушевський), «неповну структуру української нації» (Д. Чижевський) тощо, але у цьому тесті поки що можна спостерігати лише Кулішеву надію на таку повноту.

Отже, як бачимо, «українська ідея» у Куліша є соціально-культурницькою і реалізація її теж відбувається за допомогою лише культурницьких засобів. «Українська ідея», виходячи з романтичних цінностей його історичної доби, – це ідея досягнення таким соціальним прошарком як «простий український народ» свого нового якісного стану за допомогою реалізації різних соціальних, освітніх і моральнісних факторів. Мова про виховання українофілами у простого народу якоїсь «самостійницької» національної свідомості, яка б йшла врозріз із ідеєю «общерусской» нації в принципі йти не могла. І громадівці, і Куліш були чітко вписані в тодішній імперський порядок. Тобто, у зміст «української ідеї» Кулішем ще не включалась політична складова української окремішності чи незалежності, ну і, відповідно, сам «український народ» розглядається як *неполітичний феномен*.

Б) «Русский мир». Може видатись, особливо на основі пізніших контекстуальних смислових нашарувань, що «українська ідея» – це не «русская идея» і навіть протистоїть їй. Але розгляд такого Кулішевого концепту як «русский мир» спростовує таке уявлення.

У ХІХ столітті “русский мир” як специфічний історично-релігійно-національний феномен у межах ідеологічного дискурсу розпочав в Російській імперії своє самостійне існування. Вважається, що в 30-х рр. ХІХ ст. його заактуалізував тодішній міністр народної освіти граф Сергій Уваров (1786–1855) (правда, ще без вживання самого терміна). Широке ж використання поняття “русский мир” ми спостерігаємо вже в творах історика Миколи Устрялова (1805–1870), починаючи з його докторської дисертації “О системе прагматической русской истории” (1836). Саме цей історик став провідником тріади С. Уварова “православ’я-самодержавство-народність” на рівні тогочасної історичної науки.

А після виходу в світ праці М. Данилевського “Росія і Європа” (1869) про “русский мир” можна було говорити вже й як про специфічне цивілізаційне утворення².

Термін “русский мир” (“руський світ”) особливо часто Куліш використовує у своїх творах та листуванні, починаючи з 1874 р., коли він в результаті чергового світоглядного “повороту”, розчарувавшись у попередній українофільській діяльності, почав розуміти “правду” російського монархізму і вписувати свої погляди у парадигму “общерусской” національної ідеї.

Та вже й у попередній період в епілозі до роману “Чорна рада”, який називається “Об отношении малороссийской словестности к общерусской” (1857 р.) він пише про “первобытный русский мир” [9, с. 460]³, розуміючи під ним добу Київської Русі.

Давня Русь для Куліша – це ніби точка того міфічного Першопочатку, де “русский мир” зароджується й існує в стані своєї первинної чистоти й нерозчленованості. Тому:

*“Русь Древня – корінь і начало
Всього, чим дишем, живемо,
Що в нас величнього постало,
На чім у вірі стоїмо”*

[6, с. 398].

Ідеологема “русского мира” у нього постає такою собі парадигмою-детермінантою, яка задає спільні умови існування українців (малоросів) і росіян (великоросів) у всі пізніші історичні епохи. У приписках до поеми “Грицько Сковорода”, написаній у 90-х рр., Куліш і закликає сучасників будувати свої відносини за зразками такого нашого “правильного” минулого:

*“О, годі в видумках кохатись,
Сплітати лаври паліям,
Та ницим Хмелем величатись!
Вертаймось до князів Варяг,
Під нероздільний руський стяг!”*

[6, с. 517].

А наприкінці епілогу “Об отношении малороссийской словестности к общерусской” Куліш постулює неприємний для носіїв сучасної української національної свідомості принцип про неможливість існування України як самостійної політичної одиниці.

² Словосполучення “русский мир” виникає в Давній Русі в межах православної християнської традиції. Вперше, мабуть, воно зустрічається у такій літературній пам’ятці як “Слово на оновлення Десятинної церкви” (II пол. XI ст.). Тут є такі слова, вкладені в уста князя Київського Ізяслава, в яких прославляється подвиг християнського святого Климента Римського (межа I–II ст.): “... иже умножи своего господина талантъ не токмо въ Римѣ, но всему и въ Херсонѣ, еще и въ Рустемъ мирѣ, ркуще къ нему ...” [17, с. 110]. Інший випадок вживання цього словосполучення зустрічається в “Киево-Печерському патерику” (в посланні суздальського єпископа Симона молодому ченцю Києво-Печерського монастиря Полікарпу) (перша третина XIII ст.). У цьому посланні про святителя єпископа Ростовського Леонтія, замученого язичниками, говориться: “и се... гражданин (небесный) Рускаго мира” [3, с. 102]. “Русский мир” тут виступає аналогом терміна “Руська земля”. Малоросійський варіант вживання поняття “русский мир” можна зустріти в тому ж “Киево-Печерському патерику”, але вже в його київській друкованій редакції 1661 р. Тут у такій складовій “Патерику” як “Житие преподобного отца нашего Нестора, летописца Российского”, виходячи з грецької традиції вживання слова “Русь”, говориться про “Российский наш мир”. На середину XIX ст. це словосполучення стало наскільки звичним, що в 1859 – на поч. 1863 рр. у С.-Петербурзі виходила навіть газета “Русский мир”.

³ Хоча схоже поняття “древний русский мир” зустрічається і в того ж російського історика М. Устрялова, в його “О системе прагматической русской истории” [21, с. 15, 17, 76, 81], а потім повторюється і в його навчальному посібнику “Начертание русской истории для средних учебных заведений” [22, с. 12]. Цю літературу Куліш, звичайно, добре знав.

Детальніше він розвине його в багатьох подальших творах, серед яких і в трьох виданих томах багатотомної “Истории воссоединения Руси” (1874–1877). Отже, в романі “Чорна Рада”, підсумовує він, “... я желал выставить во всей своей выразительности олицетворенной истории причины политического ничтожества Малороссии и каждому колеблющемуся уму доказать не диссертациею, а художественным воспроизведением забытой и искаженной в наших понятиях старины, нравственную необходимость слияния в одно государство южного племени с северным” [9, с. 476]⁴. Хоча, звичайно, у цьому конкретному випадку такі погляди можуть бути й моментом самоцензури.

“Русский мир” для Куліша – це те постійне східнослов’янське утворення, що об’єднує зараз всі “руські народності” (включаючи русинів Австро-Угорщини), існування яких було започатковане добою Київської Русі. Тому “русский мир” не тотожний Московщині чи Великоросії: в русинсько-малорусько-українського народу могли бути (і були) в минулому серйозні конфлікти з Московською державою, але це ніяк не могло похитнути існування єдиного “русского мира” як рамкового концепту⁵. Взагалі, Куліш досить боляче реагує на ті численні історичні факти, коли Північна Русь (Московія) намагалася показати свою вищість над Україною (Південною Руссю). Для нього такі факти ставали можливими лише за умови замикання в собі *партикулярного московського інтересу* і сприймалися ледь не як акт зради спільному “русскому миру”. Куліш різко не погоджується з тим, що царська бюрократія намагається зупинити розвиток української мови, мови тієї етнографічної України, яка широко розпростерлася, знову ж, – “серед Руського Світу” [12, с. 405]. А в листі до Сергія Аксакова від 28 листопада 1858 р., Куліш критикує політику московської централізації і небажання особисто С. Аксакова визнати українську народність окремою від народності “северо-русской”, але при цьому не забуває підкреслити, що “мы не перестали и не перестанем считать себя русскими” [16, с. 705]. Далі він пише, що “нам больно видеть ваши стремления обобщить обе Руси, пользуясь тем, что на вашей стороне административная сила”. Завершує ж абзац він ніби спеціально для нашого випадку: “Воля ваша, а это не по-русски – это по-московски” [16, с. 706]. І навіть мрії Куліша про “воскресіння” України чи творення ним літературної української мови як вияву “словесної автономії” не могли бути виходом за межі “русского мира”, бо він завжди є обрїй, за який вийти неможливо. Тому й поету Тарасу Шевченку немає рівних посеред “рідного миру Руського” [7, с. 31] (1858 р.), а українській літературі, на його думку, призначено було “спасати великий руський сьвіт від його політичної темряви” [6, с. 536] (1890-ті рр.). Таким чином, і українська мова, й література, й творчість Шевченка постають елементами “русского мира”.

Інколи, особливо у своїх поетичних творах, Куліш вживає ще й таку романтичну метафору як “русский дух”. “Русский дух” – це те глибинне організуюче начало, що проявляє себе на поверхні “русского мира” як *типові* ознаки його історичного життя.

⁴ Ще під час слідства над учасниками Кирило-Мефодіївського братства (членство в якому спочатку приписувалося і Кулішу) III жандармське відділення розглядало українофільство як регіональний вид слов’янофільства. Зближення ж Куліша з тодішніми російськими слов’янофілами відбувається в 50-х рр. Не дивно, що і російський переклад роману “Чорна Рада” і цю післямову до нього він у 1857 р. опублікував у слов’янофільському часописі “Русская беседа”. Російський дослідник Андрій Тесля пише також про вплив теорії “землі і держави” відомого слов’янофіла К. Аксакова на Кулішеву “хутірську філософію” [20]. Цей дослідник звертає увагу на те, що “хутір” у Куліша протилежний “державі”, як і у слов’янофілів.

⁵ До речі, Микола Костомаров теж вживає поняття “русский мир” на означення історичного руху, хоча й самобутніх, але внутрішньо зв’язаних частин – Великоросії й Малоросії [4, с. 12]. Україна – це, звичайно, осібне етнографічне утворення, але осібне рівно наскільки, щоб межі загальноросійської національної єдності (“русского мира”) не розривати. Ні великороси без малоросів, ні малороси без великоросів існувати окремо не можуть. Обидві “руські” народності у нього з необхідністю доповнюють одна одну.

Ну, а історичним ворогом “руського мира” постає країна з ширшого, “Слов’янського світу”, – Польща, яка колись “розлучила Русь з Руссю”. Не дивно, що одну зі своїх статей Куліш називає “Галицкая часть русского мира в начале казацко-шляхетской усобицы” [5]. Те ж саме і з Брестською унією 1596 р. Для нього, це просто “папісти” “хотели уподобить всю Малороссию Польше и навсегда оторвать нас от великого Русского Мира” [13]. Інколи він ще вживає й термін “польский мир”. Так, серед листів до того ж слов’янофіла С. Аксакова є один цікавий для нас лист від 4 грудня 1856 р., в якому Куліш пише про вихід у світ польського часопису “Слово”, що повинен, на його думку, встановлювати ситуацію взаєморозуміння між “польским миром” і “русским миром”. До речі, термін “русский мир” в цьому листі вживається 4 рази [16, с. 700–703]. Взагалі, словосполучення “русский мир” часто виникає в переписці з західноукраїнським культурними діячами 70–80-х рр. (бо вони перебували під умовним “польським миром”), ніби як нагадування їм, що Східна Галичина через переполовинення державними кордонами є “відірваним” шматком “руського мира”. З тим “русским миром”, який знаходиться в межах Російської імперії Галичину єднає не тільки релігія чи навіть мова, а ще й знання історії походження й усвідомлення місцевим населенням своєї “русскості”.

З “русским миром” у Куліша чільно пов’язаний ще один концепт – “двуетиной Руси”. Ідея ця повністю вписується в офіційну модель імперської “общерусской нации”, яка активно формується в середині XIX ст. і в якій було визначено Малоросію й Великоросію, за образним висловленням етнографа М. Надеждіна, як “два оттенка народности общерусской”. Щось подібне мав на увазі й історик М. Костомаров, коли писав про “две русские народности”: хоча їх і “дві”, але ж вони в той же час і одне – “русские”. Та Куліш особливий наголос робить на рівності складових цієї “двуетиності”. Добре пояснює цю його ідею рівності назва вже згаданого Кулішевого історичного твору – “Воссоединение Руси”⁶. Не “приєднання” і навіть не “об’єднання”, бо воно передбачає (або може передбачати) смисли “більшої” і “меншої” Русі, а саме “воз’єднання” двох рівновеликих цілісностей. *“Руська єдність” може бути лише єдністю цієї двоїстості.* Україну й Росію він ще називає Староруциною й Новоруциною. Україна – це “стара Русь”, вона історично первинна по відношенню до “нової Русі”. Українська розмовна мова (вона ж – “южнорусская речь”), яка походить прямо з часів Київської Русі також первинна по відношенню до російської, але, звичайно ж, саме в XIX ст. “слово пушкінське... дало нам силу знятись вище простолюдної пісні і повісти. Не вгасила пушкінська новоруцина нашого староруського боянового духу, а воскресила його” [8, с. 266].

Він навіть інколи пише про “українську Русь”, але, знову ж, це поняття в нього є лише видовим по відношенню до родового – Русі [11].

⁶ Ще раз термін Куліша “воз’єднання” був використаний комуністичними ідеологами в 1954 р. під час відзначення трьохсотріччя Переяславської угоди. Детальніше див.: [18].

В уяві Куліша кожна з двох частин Русі в тій конкретній історичній ситуації виконує функції необхідні для збереження *“общерусской” цілісності*: Північна Русь (Великоросія) здійснює політичне керівництво, Південна Русь (Малоросія) як недержавне утворення опікується сферою духовності (моральності). Важливо, що сама *«общерусскость»* не мислилась ним гомогенно, це швидше *суперечлива історично-духовна єдність* великоросів і малоросів (про білорусів мова ще не йде). А ще інколи Куліш вживає й термін *“русская идея”*, за аналогією з якою створив свою *“українську ідею”*, але розуміє під нею зовсім не *“всемирную отзывчивость”* *“пізнього”* Федора Достоєвського чи перетворення *“великого человеческого единства во вселенское тело Богочеловечества”* Володимира Соловйова, а звичну ідею єдності двох частин *“русского мира”*.

Висновки. Отже, за Кулішем український народ (а він одним із перших почав вживати термін *“українці”* як етнонім), його культура – це одна з двох гілок *«общерусскости»*, *«русского мира»*. Феномен *«русского мира»* у нього, одного разу виникнувши в часі, потім постає утворенням надетнічним, надполітичним і навіть позаісторичним. Та ситуація, коли на середину XIX ст. в межах східного слов'янства чітко вже дали знати про себе мовні, культурні й етнічні розбіжності змушує говорити його й про багатоваріантність *«русского мира»*: Старорущина, Новорущина. Потрібно також мати на увазі, що Куліш не ототожнює *«русский мир»* з російською державною імперськістю, між ними лежить велика прогалина.

На відміну від *«русского мира»* *«українська ідея»* – це проект конкретно-історичний і лише соціально-культурницький. *«Українська ідея»* розповсюджує своє функціонування на *«простий народ»* соціальним боком, що існує лише в теперішньому часі і таким чином входить у структуру *«русского мира»*, що, у свою чергу, розповсюджує своє існування на всі три часові модуси. Тому *«русский мир»* надбудовується над нею в образі своєїрідної (*«цивілізаційної»*, як скажуть пізніше) *«общерусской»* парасольки. Якщо в цьому питанні й є якась заслуга Куліша перед сучасним українством, то полягає вона в тому, що в 50–60-х рр., коли ще не існувало ніякого українського самостійницького ідеологічного дискурсу, він започаткував рух до творення сучасної української нації з постулювання ідеї неоднорідності, двобічності самої *“общерусской”* нації та її культури. В тих конкретних політичних умовах взагалі поставити питання про якусь українську особність – було вже часто актом особистої мужності. Якщо ж говорити про 90-ті рр. XIX ст. – поч. XX ст., коли вже в українському національному дискурсі (*“українстві”*) формується паралельний ідеї *“общерусскости”* проект націєбудівництва і виникає рух до переходу українського етносу на новий рівень свого історичного існування – рівень самостійної державності, то погляди Куліша на *“русский мир”* саме на тлі цих нових реалій повертаються своїм регресивним боком. Ще раз наголосимо, що погляд на ситуацію з концептом *“русский мир”* (а він постійно його вживає в 50–90-х рр. з позитивними конотаціями) крізь призму сучасних національно-ідеологічних реалій, тобто проектування сучасного контексту на ідентичність Куліша – прийом хибний, бо не дозволяє зрозуміти того положення, що в його варіанті ідеологія модерного українства *зароджувалася* в межах іншої ідеології *“парасолькового”* типу – *“русского мира”*.

Література

1. Достоевский Ф. Объявление о подписке на журнал «Время» на 1861 год // Ф. Достоевский. Собрание сочинений в 15 т. – СПб.: Наука, 1993. – Т. 11. – С. 5–11.
2. Ів. К-й. До життєпису П. Куліша // Червоний шлях. – 1924. – № 8-9. – С. 268–285.

3. Києво-Печерський патерик / за ред. Д. І. Абрамовича. – Київ: Час, 1991. – 278 с.
4. Костомаров Н. Две русские народности. – К.; Харькoв: Майдан, 1991. – 72 с.
5. Кулиш П. Галицкая часть русского мира в начале казацко-шляхетской усобицы // Газета Гатцука. – 1876. – № 5.
6. Куліш П. Грицько Сковорода // Твори Пантелеймона Куліша. Том 2. Львів: Просвіта, 1909. – С. 285-386, 514-541.
7. Куліш П. Дві мові, книжня і народня // Україна: науковий трьохмісячник українознавства. – 1914. – Кн. 3. – С. 22-34.
8. Куліш П. О. Лист до М. Карачевської-Вовківни, 7 липня 1892 // Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – 326 с.
9. Кулиш П. Об отношении малороссийской словестности к общерусской (Эпилог у Черной Раде) // П. Куліш. Твори: В 2 т. Т. 2. – К.: Дніпро, 1989. – С. 458–476.
10. Кулиш П. Українофилам // Пам'ятки суспільної думки України XVIII – першої половини XIX ст.: хрестоматія. – Дніпропетровськ, 1995. – С. 423–438.
11. Куліш П. Гадки при святкуванні осьмих роковин Шевченкової смерті // Україна. – 1995. – № 14. – С. 10–13.
12. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // П. Куліш. Твори в 2-х т. – К.: Наукова думка, 1998. – Т. 1. – С. 400–412.
13. Кулиш П. А. Владимира, или искра любви (1894) // Київська старовина. – 1998. – № 1. – С. 41–93.
14. Маковей Є. Слов'язознавчі погляди Пантелеймона Куліша: дис... канд. істор. наук. – К., 2016. – 222 с.
15. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: Особистість, письменник, мислитель: у 2 томах. – К.: Український письменник, 2007. – Т. 1: Життя Пантелеймона Куліша: Наукова біографія. – 463 с.; Т. 2: Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. – 462 с.
16. Письма А. А. Кулиша к С. Т. Аксакову // Русская старина. – 1904. – Т. 120. – С. 693–710.
17. Слово на обновление Десятинной церкви. По списку М. А. Оболенского // Архив русской истории. – 1992. – Вып. 1. – С. 102–112.
18. Тезисы о 300-летию воссоединения Украины с Россией (1654–1954 гг.). Одобрено ЦК КПСС. – Москва: Госполитиздат, 1954. – 30 с.
19. Тесля А. Деполитизация как политическое действие (К истории эволюции политических взглядов П. А. Кулиша 1840–1850 годов) // Общественные науки и современность. – 2016. – № 4. – С. 120–133.
20. Тесля А. «Истинно русские люди»: история русского национализма. – М.: Рипол-Классик, 2019. – 319 с.
21. Устрялов Н. О системе прагматической русской истории. – Санкт-Петербург, 1836. – 84 с.
22. Устрялов Н. Начертание русской истории для средних учебных заведений. – Санкт-Петербург, 1857. – 312 с.
23. Шерех Юрій. Кулішеві листи і Куліш в листах // Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. – Нью-Йорк; Торонто, 1984. – С. 19–57.

Отримано 10.01.2020

Summary

Artyukh Vyacheslav. Panteleimon Kulish on «Ukrainian idea» and «Russian world».

The article reveals Panteleimon Kulish's understanding of the meaning of the concepts "Ukrainian idea", "Russian world" and "two-united Russia". It turns out that the "Ukrainian idea" is conceived by Kulish as part of the "Russian world".

Keywords: Panteleimon Kulish, «Ukrainian idea», «Russian world».